

ב"ה שלהי אייר ה'תשע"ג

שכר ועונש

סוגיה שעוררה תסיסה רבה במהלך הדורות ובקרב הוגים שונים. העיקרון מופיע אצל כל מוני יסודות התורה. ננסה לפענח את מקומו, חשיבותו, סייגיו והמערכת הפרשנית/יצירתית העוטפת אותו. אולי בדרך נלמד גם משהו על עצמנו.

נתחיל ממעין התחלה. הרמב"ם, מונה שלושה עשר יסודות [=עיקרים] לתורה, בין השאר מופיע שם כך:

פירוש המשנה לרמב"ם היסוד האחד עשר:

כי הוא הש"י נותן שכר למי שעושה מצות התורה ויעניש למי שעובר על אזהרותיה, וכי השכר הגדול העולם הבא והעונש החזקה הכרת, וכבר אמרנו בזה הענין מה שיספיק, והמקרא המורה על היסוד הזה מה שנאמר (שמות לב) ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא, והשיב לו הש"י מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, ראייה שיודע העובר והחוטא לתת שכר לזה ועונש לזה:

כדי לחדד את ייחודו של עיקר זה ואת התסיסה שהוא עורר במהלך הדורות השוו אותו למשל לעיקר אחר שמופיע בדברי הרמב"ם:

היסוד השלישי:

שליטת הגשמות ממנו, וזהו שנאמין כי האחד הזה שזכרנו אינו גוף ולא כח בגוף ולא ישיגוהו מאורעות הגופים כמו התנועה והמנוחה והמשכן לא מצד עצמות ולא במקרה, ולכן שללו ממנו החכמים ז"ל החיבור והפירוד.

מה ההבדל בין שני יסודות אלו מבחינת האפקט הציבורי והדין ההגותי שהם אמורים לעורר [ואכן עוררו]? שימו לב לדין התלמודי בעיקרון זה ובהולכת העירון של השכר והעונש לכיוון של העולם הבא:

קידושין לט ב

רבי יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה.

בכיבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימיהם ולמען ייטב לך

בשילוח הקן כתיב למען ייטב לך והארכת ימים

הרי שאמר לו אביו עלה לבירה והבא לי גוזלות ועלה לבירה ושלח את האם ונטל את הבנים ובחזירתו נפל ומת היכן טובת ימיו של זה והיכן אריכות ימיו של זה?

אלא, למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימיך לעולם שכולו ארוך.

ודלמא לאו הכי הוה?

ר' יעקב מעשה חזא [=ראה את המעשה הנ"ל].

ודלמא מהרהר בעבירה הוה?

מחשבה רעה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה ...

אמר רב יוסף אילמלי דרשיה [=אם היה דורש] אחר [=אלישע בן אבויה שהיה תלמיד חכם והתפקר] להאי קרא כרבי יעקב בר ברתיה לא חטא. ואחר מאי הוא איכא דאמרי כי האי גוונא חזא ואיכא דאמרי לישנא דחוצפית המתורגמן חזא דהוה גריר ליה דבר אחר [=חזיר] אמר פה שהפיק מרגליות ילחך עפר נפק חטא.

נסו לדרג את הניתוח של הסוגיה. שימו לב לשאלות התהיה על מסקנתו הנחפזת כביכול של רבי יעקב. נסו לתת כותרת לכל שאלה. מה החשיבות בתוספת ההבהרה של רב יוסף בסוף הסוגיה?

לאור הבנתכם את החשיבות של עיקרון השכר והעונש, איך יש להתייחס לדברי הרמב"ם הבאים?

רמב"ם הלכות תשובה פרק י

(א) אל יאמר אדם הריני עושה מצות התורה ועוסק בחכמה כדי שאקבל כל הברכות הכתובות בה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן כדי שאנצל מן הקלות הכתובות בתורה או כדי שלא אכרת מחיי העולם הבא אין ראוי לעבוד את ה' על הדרך הזו שהעובד על דרך זה הוא עובד מיראה ואינה מעלת הנביאים ולא מעלת החכמים...

(ב) העובד מאהבה עוסק בתורה ובמצות והולך בנתיבות החכמה לא מפני דבר בעולם ולא מפני יראת הרעה ולא כדי לירש הטובה אלא עושה האמת מפני שהוא אמת וסוף הטובה לבא בגללה ומעלה זו היא מעלה גדולה מאד ואין כל חכם זוכה לה והיא מעלת אברהם אבינו שקראו הקב"ה אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה והיא המעלה שצונו בה הקב"ה על ידי משה שנאמר ואהבת את ה' אלהיך ובזמן שיאהוב אדם את ה' אהבה הראויה מיד יעשה כל המצות מאהבה:

מה כלול בדברים אלו של הרמב"ם? מה המקום של השכר והעונש? מהי המוטיבציה להלכות אלו? מה מגנון נוסף שאף הוא לקוח מדברי הרמב"ם ראוי לבחינה ביקורתית.

רמב"ם הלכות תשובה פרק ג

(ב) אדם שעונותיו מרובין על זכיותיו מיד הוא מת ברשעו שנאמר על רוב עונך וכן מדינה שעונותיה מרובין מיד היא אובדת שנאמר זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו' וכן כל העולם כולו אם היו עונותיהם מרובין מזכיותיהן מיד הן נשחתין שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם ושקול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות אלא לפי גודלם יש זכות שהיא כנגד כמה עונות שנאמר יען נמצא בו דבר טוב ויש עון שהוא כנגד כמה זכיות שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכיות כנגד העונות.

אם אפשר להרגיש בנוח עם הלכה זו? מהי המסקנה הערכית העולה ממנה? מהי ההערה התיאולוגית שגלומה בה?

האם אבד נושא השכר מן העולם? האם ניתן לפרש כדרכו של ר' יעקב את הפסוקים מפרשת השבוע?

ויקרא פרק כו

(ג) אִם בְּחַקְתִּי תִלְכוּ וְאֵת מִצְוֹתֵי תִשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם: (ד) וְנִתְּתִי גִשְׁמֵיכֶם בְּעֵתָם וְנִתְּנָה הָאָרֶץ יְבוּלָה וְעַץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פְּרִי: (ה) וְהִשִּׁיג לְכֶם דִּישׁ אֶת בְּצִיר וּבְצִיר יִשָּׂיג אֶת זֶרַע וְאֶכְלֶתֶם לְחֶמְקְכֶם לְשִׁבְעָה וְיִשְׁבְּתֶם לְכֶטֶט בְּאֶרְצְכֶם: (ו) וְנִתְּתִי שְׁלֹם בְּאֶרֶץ וְשִׁכְבַתְּם וְאִין מִחְרִיד וְהִשְׁבַּתִּי חֲזָה רְעָה מִן הָאָרֶץ וְחָרַב לֹא תֵעָבֵר בְּאֶרְצְכֶם: (ז) וְרַדְפְּתֶם אֶת אֹיְבֵיכֶם וְנָפְלוּ לְפָנֵיכֶם לְחָרַב:

מה יבאר הרמב"ם בפסוקים אלו? ראו להיכן לוקח הכוזרי את הסוגיה. הדיון שלו מגיב על טענת מלך כוזר כי בדתות האחרות תיאורי השכר של העולם הבא יותר צבעוניים ויותר משכנעים. על כך הוא מגיב כי אצלנו המטרה הדתית איננה ממוקדת בעולם שאחרי המוות:

כוזרי מאמר ראשון קט

(קט) אמר החבר: לא כן יעודינו הם כי נדבק בענין הא-לוהי על ידי הנבואה וכל הקרוב לה וכי יתחבר הענין הא-לוהי בנו באותות גדלה במראות כבוד ובנפלאות ולכן לא נאמר בתורה אם תעשו ככל המצוה הזאת אביאכם אחרי מותכם אל גנות ואל מקום תענוגות כי אם והייתם לי סגלה ואני אהיה לכם לא-להים ואנהיגכם ואנשים מכם יהיו עומדים לפני ועולים השמימה כאותם שהיו מתהלכים בחייהם בין המלאכים והמלאכים יראו לכל אחד מאלה בן אדם להבדיל בינו לבינם ואף מלאכי יהיו מתהלכים בקרבכם בארץ ותראו אותם בבואם בודדים או במחנות לשמר עליכם ולהלחם לכם ותאריכו ימים על הארץ שבסיועה הגעתם למדרגה הזאת היא אדמת הקדש ויהיו השבע בארץ הזאת ורעבה טובתה ורעתה תלוים בענין הא-לוהי לפי מעשיכם ויהיה מנהג הטבע נוהג בכל העולם כלו אך לא בכם כי כל עוד שכינתי שורה בקרבכם תראו שבע בארצכם וגשמיכם יבאו כסדרם לא יכחשו זמניהם ותגברו במתי מספר על אויביכם ובזה תדעו כי ענינכם נוהג לא לפי חקי הטבע כי אם לפי רצוני אך בעברכם על דברי תראו רעב ובצרת ונגף וחיה רעה גם בימים אשר כל העולם כלו שרוי בשלוה אז תדעו כי ענינכם מנהגים על ידי דבר העומד למעלה מן החק הטבעי וכל זה נתקים כל היעודים הכלולים בתורתנו באו אין לחוש אפוא פן לא יוסיפו להתקים לעמת זה כל יעודי הדתות האחרות יכללם שרש אחד והוא התקוה להיות קרוב לא-לוה ולמלאכיו ומי שהגיע למדרגה זו לא יירא מות לא כן תורתנו היא מוכיחה את יעודה במראה עינים...

(קיא) אמר החבר: לדעתנו אין אדם בעולם בן איזו אמה שיהיה אשר לא יגמלהו האלוה שזכר טוב על מעשיו הטובים אולם מאמינים אנו כי הטובה השלמה שמורה לאנשים אשר כבר בחייהם היו מקרבים לאלוה על מדרגתם לאחר מותם אנו דנים לפי מדרגתם בחייהם:

מה החידוש בתפיסה הנ"ל? איך מבין ריה"ל את הפרשיות התורה המדברות על שכר ועונש? האם מגמתן לפתות את השומעים לשמור מצוות?

זה מוליך אותנו אל המקור האחרון. שימו לב לסתירה הפנימית [ושימו לב לדובר]:

אבות פרק ד

(יז) הוא הָיָה אוֹמֵר, יָפָה שְׁעָה אַחַת בְּתִשְׁבֻּכָּה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים בְּעוֹלָם הַנֶּה, מְכַל חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. וְיָפָה שְׁעָה אַחַת שֶׁל קוֹרֵת רוּחַ בְּעוֹלָם הַבָּא, מְכַל חַיֵּי הָעוֹלָם הַנֶּה:

אז איפה יותר טוב?! איך ניישב את הסתירה? איך פרדוקס זה מקרין על כל מה שלמדנו?

